

УДК 364-78:005.336.4(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9\(15\)-757-771](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9(15)-757-771)

Чернецька Юлія Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61000, тел.: (057) 732-87-33, <https://orcid.org/0000-0002-0758-1747>

Онипченко Оксана Ігорівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61000, тел.: (057) 732-87-33, <https://orcid.org/0000-0002-5682-7897>

Онипченко Павло Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії льотного факультету, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, вул. Сумська 77/79, м. Харків, 61023, тел.: (050) 969-04-07, <https://orcid.org/0000-0003-4497-327X>

СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ТЕОРІЯ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі соціально-реабілітаційної діяльності в аспектах її теоретичної розробленості, досвіду організації, впровадження послуг із соціальної реабілітації різним категоріям населення та перспективам розвитку соціально-реабілітаційної діяльності в Україні. Методологічним підґрунтям статті є концептуальні засади соціально-реабілітаційної діяльності як процесу і результату відновлення соціального функціонування дезадаптованої особистості, як повноцінного члена європейського співтовариства, найважливішого ресурсу суспільства і основи його процвітання. Соціально-реабілітаційна діяльність розглядається як провідний напрямок соціальної діяльності найближчі повоєнні роки.

Соціально-реабілітаційну діяльність визначено як цілеспрямовану активність фахівця із реабілітації соціально дезадаптованої особи з метою підготовки останньої до продуктивного й повноцінного соціального життя за допомогою спеціально організованих умов життєдіяльності.

На процес дезадаптації особистості впливають різноманітні чинники: спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна), психолого-педагогічний чинник (дефекти шкільного і сімейного виховання), соціальний чинник (соціальні і соціально-економічні умови функціонування суспільства), соціальна діяльність самого індивіда, тобто активно-вибірче ставлення до норм і цінностей свого оточення, його дії, а також особисті ціннісні орієнтації і здібність до саморегулювання свого оточення.

Розкрито досвід організації суб'єктів соціально-реабілітаційної діяльності в Україні на прикладі роботи різноманітних типів установ реабілітаційної/ресоціалізаційної спрямованості для дорослих (реабілітаційні центри для алко-, наркозалежних, центри для жінок, які опинились у складних життєвих обставинах, центри соціально-психологічної реабілітації для ветеранів); для дітей і молоді (спеціалізовані установи для неповнолітніх, соціально-реабілітаційні центри для дезадаптованих дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри соціально-психологічної реабілітації для дітей і молоді з функціональними обмеженнями).

Встановлено, що потребує вдосконалення та наближення до міжнародних стандартів система соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні, різних соціально-вразливих категорій дорослих, дітей та підлітків, що набули травматичний досвід під час вторгнення агресора.

Ключові слова: соціальна реабілітація, соціально-реабілітаційна діяльність, дезадаптованість, реабілітаційні центри, реабілітовані, наркозалежні, діти, підлітки, особливі потреби, особи з інвалідністю, інклюзія, складні життєві обставини, військовослужбовці, вимушено переміщені особи.

Chernetska Yuliya Ivanivna Doctor of Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Social Work, Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council St., Rustavely, 7, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 732-87-33, <https://orcid.org/0000-0002-0758-1747>

Onyuchenko Oksana Ihorivna Doctor of Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Social Work, Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Rustavely, 7, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 732 8733, <http://orcid.org/0000-0002-5682-7897>

Onypchenko Pavlo Mykolayovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Lead Researcher of Research Laboratory of the Flight Faculty, Ivan Kozhedub Kharkov National University of Air Forces, Sumska St., 77/79, Kharkiv, 61023, tel.: (050) 969-04-07, <http://orcid.org/0000-0003-4497-327X>

SOCIAL REHABILITATION ACTIVITIES: THEORY, EXPERIENCE, PERSPECTIVES

Abstract. The article is devoted to the problem of social rehabilitation activity in terms of its theoretical development, organizational experience, implementation of social rehabilitation services for different categories of the population, and prospects for the development of social rehabilitation activity in Ukraine. The methodological basis of the article is the conceptual basis of social rehabilitation activity as a process and result of restoration of the social functioning of a maladapted individual, as a full-fledged member of the European community, the most important resource of society and the basis of its prosperity. Social rehabilitation activity is considered as the leading direction of social activity in the coming post-war years.

Social rehabilitation activity is defined as the purposeful activity of a specialist in the rehabilitation of a socially maladapted person with the aim of preparing the latter for a productive and fulfilling social life with the help of specially organized living conditions.

The process of personality maladjustment is influenced by various factors: heredity (psychophysical, social, sociocultural), psychological and pedagogical factors (defects in school and family education), social factors (social and socioeconomic conditions of the functioning of society), social activity of the individual himself, that is, an active-selective attitude to the norms and values of his environment, his actions, as well as personal value orientations and the ability to self-regulate his environment.

The experience of the organization of subjects of social rehabilitation activities in Ukraine is revealed on the example of the work of various types of institutions aimed at rehabilitation/resocialization for adults (rehabilitation centers for alcohol and drug addicts, centers for women who find themselves in difficult life circumstances, centers of social and psychological rehabilitation for veterans); for children and youth (specialized institutions for minors, social rehabilitation centers for maladapted children, centers for social and psychological rehabilitation of children, centers for social and psychological rehabilitation for children and youth with functional limitations).

It was established that the system of socio-psychological rehabilitation of servicemen in Ukraine, various socially vulnerable categories of adults, children and adolescents who acquired a traumatic experience during the aggressor's invasion needs improvement and approximation to international standards.

Keywords: social rehabilitation, social rehabilitation activity, maladaptation, rehabilitation centers, rehabilitated, drug addicts, children, teenagers, special needs, persons with disabilities, inclusion, difficult life circumstances, military personnel, forcibly displaced persons.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України спричинило складні соціально-економічні і гуманітарні умови, в яких велика частина людей перебуває на межі виживання, потребує матеріальної допомоги і психологічної підтримки. Населення країни знаходиться під постійними ракетними обстрілами, проживає в окупації та в зоні бойових дій, що, безумовно, викликає постійний стрес та травматизацію. Велика кількість наших співвітчизників стали до лав ЗСУ і міцно боронять державу, водночас, повертаються із умов постійного бойового стресу із пораненнями, інвалідністю та ознаками посттравматичного стресового розладу. Декілька мільйонів українок разом із дітьми перетнули кордон, переходячи від війни у державах Європейського Союзу, чекаючи на закінчення військових дій, у надії продовжити життя, і, нарешті, поєднатися зі своїми рідними. Разом з тим, всі ці категорії осіб зазнали руйнівного впливу на психіку, змінились соціальні умови їх життя, що, безумовно, негативно позначилось на ментальному здоров'ї нації. Тож потребує докорінного перегляду і розробки стратегії підтримки українців і українок, що постраждали внаслідок військової агресії.

На початку 2023 року дружиною Президента України Оленою Зеленською була започаткована Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», покликана сприяти формуванню в суспільстві культури піклування про ментальне здоров'я, створити інструменти, які допоможуть українцям дбати про свій внутрішній стан, психічне здоров'я. Але попри загальнодержавну підтримку, потребують актуалізації питання соціально-реабілітаційної діяльності, що здійснюються суб'єктами соціальної і соціально-психологічної допомоги, оскільки серед замовників послуг із соціальної реабілітації будуть різноманітні категорії осіб: діти і підлітки, жінки і чоловіки, військовослужбовці, особи з інвалідністю, особи зі статусом ВПО і т.п. Отже, розробка теоретико-методичних питань соціально-реабілітаційної

діяльності різних категорій осіб залишається вкрай актуальною проблемою і повинна стати предметом уваги з боку суспільства, соціальних інститутів, профільних фахівців і науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій ілюструє, що реабілітаційна діяльність була і є предметом наукового пошуку сучасних науковців, зокрема Т. Добровольської, С. Коношенка, Н. Коношенко, В. Лютого, В. Оржеховської, В. Шпак, Л. Яковлевої, Ю. Чернецької та ін. Різноманітним аспектам реабілітаційної роботи з різними категоріями осіб присвячені дослідження українських учених Н. Заверико, О. Караман, А. Конончук, Н. Олексюк, І. Трубавіної, Н. Чернухи та ін., зокрема дітей з інвалідністю – К. Волкової, О. Рассказової; дітей-сиріт – А. Капської, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко та ін. Загальні питання соціально-педагогічної та соціально-психологічної роботи з військовослужбовцями, їх сім'ями та близькими розглядалися такими науковцями як В. Багрій, В. Бондаренко, Л. Гончаренко, А. Капська та іншими. Загальні питання посттравматичних розладів та способи подолання наслідків психічних травм досліджували А. Пушкарьов, А. Жаданюк, О. Тимченко, О. Євсюков та інші. Адиктивну поведінку і питання реабілітації адиктів вивчали Є. Єгоров, М. Денисенко, Ц. Короленко, Ю. Чернецька та інші вчені.

Мета статті: актуалізувати сучасні теоретичні знання з соціально-реабілітаційної діяльності у світлі реалій сьогодення, проаналізувати існуючий досвід соціальної реабілітації різних категорій осіб і накреслити перспективи розвитку соціально-реабілітаційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Методологічним підґрунтям статті є концептуальні засади *соціально-реабілітаційної діяльності як процесу і результату* відновлення соціального функціонування дезадаптованої особистості, оскільки тільки у здоровому поколінні утверджуються нові підходи і стратегії до розвитку української спільноти як повноцінного члена європейського співтовариства, найважливішого ресурсу суспільства і основи її процвітання. Тож, соціально-реабілітаційна діяльність стане провідним напрямком соціальної діяльності найближчі повоєнні роки.

Розпочнемо з похідної дефініції «реабілітація», щоб наблизитись до розкриття суті поняття «соціально-реабілітаційна діяльність».

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери *реабілітація* (франц. *rehabilitation*, лат. *re* – знову і *habilis* – зручний, пристосований; пізньолат. *rehabilitation* – відновлення) трактується як комплекс медичних, психологічних, педагогічних, професійних, юридичних

заходів, спрямованих на відновлення чи компенсацію порушених або втрачених індивідом суспільних зав'язків і відносин внаслідок змін стану здоров'я, соціального статусу, втрати близьких людей, навичок навчальної діяльності, соціальної дезадаптації та ін., які супроводжуються стійкими розладами функцій організму (інвалідністю), захворюванням на алкоголізм, наркозалежністю, втратою соціального статусу, роботи, житла, близьких людей і тяжкими переживаннями втрат, скоєнням злочинів тощо. Передбачає якнайшвидше і найбільш повне відновлення повноцінного функціонування різних категорій населення [1, С.168-169].

У загальноживаному сенсі *реабілітацію* в статті Вікіпедії (<https://uk.wikipedia.org/wiki/%>) розглянуто як: комплекс медичних, педагогічних, професійних і соціальних заходів та послуг, спрямованих на відновлення здоров'я та працездатності осіб з обмеженими фізичними й психічними можливостями внаслідок перенесених травм та захворювань. Але, оскільки в даній статті будемо розглядати тільки соціальну реабілітацію як основний процес і результат соціально-реабілітаційної діяльності, привернуло увагу ще одне тлумачення реабілітації в соціально-правовому аспекті: «поновлення втраченого доброго імені, відновлення репутації; поновлення прав, відміна необґрунтованого звинувачення невинної особи або групи осіб через «відсутність злочину». Реабілітація відрізняється від амністії, помилування повним відновленням прав та репутації з огляду «невірного звинувачення». Тож, у межах відновлення соціального статусу особи, останнє визначення теж має певний змістовий сенс.

Уточнюючи зміст дефініції «соціальна реабілітація», зазначимо, що остання спрямована на відновлення соціального досвіду і встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію у відкритий соціум, розширення і поглиблення соціальних контактів, входження в культуру, відновлення професійних якостей і навичок, соціального досвіду і соціальних функцій, психічного, фізичного і духовного (морального) здоров'я дезадаптованих осіб; це процес відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а також самого соціального середовища і умов життєдіяльності людини, які були порушені з певних причин [1, С. 169]. Стаття Вікіпедії дещо звужує тлумачення терміну «соціальна реабілітація» до комплексу державних та суспільних заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції *людини з інвалідністю* в суспільство, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної соціальної і родинно-

побутової діяльності шляхом орієнтації у соціальному середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу і соціального обслуговування. (<https://uk.wikipedia.org/wiki/%>). Як бачимо, соціальна реабілітація стосується тільки певної категорії – осіб з інвалідністю, що виглядає як певна обмеженість в реабілітаційній діяльності щодо інших категорій, що її потребують.

Принагідно зауважимо, що в проаналізованих визначеннях простежується орієнтація на кінцевий *результат*, що є відображенням цілей соціальної реабілітації, за яких соціально дезадаптована особа після проходження відповідного комплексу реабілітаційних заходів у реабілітаційних установах, позбувається ознак соціальної дезадаптації, уливається в соціально-економічне життя суспільства й не відчуває своєї неповноцінності.

Наведемо тлумачення сучасних учених, задля розкриття сутності дефініції «соціальна реабілітація».

На думку А. Капської, соціальна реабілітація – це універсальне соціальне явище. Кожен індивід, незалежно від ступеня його соціального благополуччя на даний момент, впродовж життя вимушений змінювати звичні соціальні умови, оточення, форми і види діяльності, витратити властиві йому ресурси і стикатися з ситуаціями, які з неминучістю призводять до втрат. Врешті-решт, у людини або у групи людей починають з'являтися потреби в отриманні певної соціально-реабілітаційної допомоги [2, С. 16-17]. Авторка трактує досліджуване поняття як комплекс заходів, орієнтованих на відновлення зруйнованих або втрачених суспільних зв'язків і відносин, соціально і особисто значущих характеристик, властивостей і можливостей суб'єкта. Це усвідомлений, цілеспрямований, внутрішньо організований *процес* [2, С.17].

Учені Л. Тюптя, І. Іванова стверджують, що соціальна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення людини в правах, соціальному статусі, здоров'ї, дієздатності. Цей *процес* націлений не тільки на відновлення здатності людини до життєдіяльності в соціальному середовищі, але і самого соціального середовища, що зазнало негативних змін внаслідок соціальних причин [9, С. 364]. Як бачимо, таке визначення розширює соціально-реабілітаційну діяльність і на потенційне змінене соціальне оточення, що методологічно співзвучне соціально-педагогічному підходу.

Спираючись на наведені дефініції розкриємо тлумачення наукового терміну «соціально-реабілітаційна діяльність», яка стосується рівною мірою як особистості фахівця – суб'єкта діяльності, що є її організатором, так і особистості, включеної в реабілітаційний

процес, що виступає в ньому як об'єкт діяльності й спілкування. *Соціально-реабілітаційна діяльність* – це цілеспрямована активність фахівця із реабілітації соціально дезадаптованої особи з метою підготовки останньої до продуктивного й повноцінного соціального життя за допомогою спеціально організованих умов життєдіяльності. Даний вид діяльності потребує від фахівця з реабілітації глибоких професійних знань, високих моральних якостей, упевненості в тім, що соціально дезадаптована особа може стати повноцінним членом суспільства.

Зауважимо, що на думку сучасних українських учених А. Капської, Л. Завацької, С. Грищенко [2, С. 135] соціальна дезадаптація – це порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда. Ознаки соціальної дезадаптації – порушення норм моралі і права, асоціальні форми поведінки і деформація системи ціннісних орієнтацій, втрата соціальних зв'язків з сім'єю і оточенням, різке погіршення нервово-психічного здоров'я, формування адитивної поведінки, схильність до суїциду.

Узагальнюючи наукові ідеї учених [8] та емпіричний досвід, відзначимо, що існує кілька десятків чинників, що впливають на процес дезадаптації особистості: спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна), психолого-педагогічний чинник (дефекти шкільного і сімейного виховання), соціальний чинник (соціальні і соціально-економічні умови функціонування суспільства), соціальна діяльність самого індивіда, тобто активно-виборче ставлення до норм і цінностей свого оточення, його дії, а також особисті ціннісні орієнтації і здібність до саморегулювання свого оточення. Дезадаптація може бути спричинена статевими особливостями індивіда.

Вчені наголошують, і ми долучаємося до такої слушної думки, що внаслідок того, що система соціально-профілактичної і корекційної роботи, що склалася, не відповідає сьогоднішній ситуації, актуальним завданням стало формування нової соціальної політики стосовно профілактики соціальної дезадаптованості осіб різних категорій, створення спеціалізованих установ, призначених для цілеспрямованої роботи із соціальної реабілітації [2, С. 137], аналіз діяльності яких буде здійснено нами далі.

Отже, теоретична складова досліджуваного феномену соціальної реабілітації розгортається у площині трьох дефініцій: процес, результат, діяльність і потребує подальшої науково-практичної розробки.

Системний підхід до розгляду соціально-реабілітаційної діяльності вимагає опису об'єктів і суб'єктів такої діяльності. Тож, в

якості об'єктів реабілітації потребують численні категорії людей: особи з інвалідністю; особи, звільнені з місць позбавлення волі; військові, що отримали поранення і психічні травми у ході бойових дій; алко- та наркозалежні, які пройшли курс лікування; тяжко хворі (після травм, інсультів, інфарктів, хіміотерапії, складних операцій), бездоглядні та безпритульні; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; неповнолітні з затримкою психічного розвитку; люди похилого віку, що знаходяться у закладах соціального захисту населення; біженці; інші особи, які опинилися у складних життєвих обставинах [1, С. 169].

В соціально-реабілітаційній діяльності провідну роль відіграє суб'єкт соціальної роботи. Відзначимо, що в сучасних умовах коло суб'єктів реабілітаційної діяльності розширюється за рахунок активізації недержавного сектору соціальної допомоги, волонтерського руху, благодійництва і діяльності суб'єктів соціального партнерства.

Досвід організації *соціально-реабілітаційної діяльності* показує, що нині таку діяльність в Україні здійснюють різноманітні типи установ реабілітаційної/ресоціалізаційної спрямованості.

Зауважимо, що в енциклопедичному виданні під редакцією І. Звереві наведено визначення більш значної кількості осередків соціальної та соціально-педагогічної допомоги, таких як: «центр для ВІЛ-інфікованих дітей і молоді», «центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді», «центр соціально-психологічної допомоги», «центр соціально-психологічної реабілітації дітей», «центр соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями». Можна стверджувати, що майже через 10 років вже з'являється типологія центрів, які здійснюють соціальну реабілітацію, а також частково розв'язують проблему ресоціалізації різних категорій осіб. Для нашого дослідження доречним буде розгляд поняття «центр соціально-психологічної допомоги», під яким розуміють «...заклад, що надає соціальні послуги особам, які опинилися в складних життєвих обставинах внаслідок стихійного лиха, учинення стосовно них злочину, насильства (у тому числі, в сім'ї) або реальної його загрози, а також за інших обставин, яких вони не можуть подолати самостійно» [1, С. 471-472].

Такі установи мають державну та недержавну форму власності і покликані здійснювати завдання соціальної реабілітації різних категорій дітей та дорослих. На сьогодні, як приклад, можна назвати центри соціально-психологічної реабілітації для дітей (які залишилися без піклування батьків та дітей-сиріт, зазнали насильства в родині, з девіантною поведінкою тощо), центр соціально-психологічної реабілітації для дітей і молоді з функціональними обмеженнями,

соціальний гуртожиток, ресурсний центр для дітей з особливими потребами, соціальний центр матері та дитини (кризові центри для жінок з дітьми, що потерпають від домашнього насильства), реабілітаційні центри для алко-, наркозалежних осіб, центри соціально-психологічної допомоги для військовослужбовців та членів їх родин тощо.

Завданням таких закладів є: профілактика бездоглядності, безпритульності дітей і підлітків; медико-психологічна допомога у зв'язку з екстремальними ситуаціями (зокрема фізичного, психічного, сексуального насилля, небезпечних умов проживання та ін.) соціально-психологічна допомога особам, що опинилися у складних життєвих обставинах; формування моральних цінностей і принципів, позитивного досвіду соціальної поведінки, корекція дезадаптованої поведінки, формування навичок конструктивного спілкування і взаємодії з оточуючими людьми; психологічна та педагогічна підтримка, сприятлива для подолання кризових станів особистості; сприяння поверненню у сім'ю та соціальна адаптація в змінених умовах середовища; допомога у життєвому самовизначенні, турбота про подальше професійне та побутове влаштування [1, С. 170].

Звернемося до досвіду роботи деяких типів реабілітаційних центрів для дорослих. Якщо йдеться про *реабілітаційні центри для алко-, наркозалежних*, то відзначимо, що практично всі центри мають певний досвід і авторські програми роботи в цій сфері, більшість із них було засновано протягом 2000-х р.р. Нині в Україні діє розгалужена мережа реабілітаційних центрів для наркозалежної молоді. Однак, націлюючись розглядати діяльність центрів, подібних за змістом діяльності центрів ресоціалізації «Твоя Перемога» як основних реабілітаційних осередків, де здійснюється соціально-педагогічна діяльність з ресоціалізації, наголосимо, що нині, паралельно зі згаданими центрами, діють і розвиваються інші типи реабілітаційних осередків.

На думку Ю. Чернецької, переважна більшість центрів розрахована на клієнтів, старших за 18 років. У частині закладів існує також обмеження (часто неформальне) за максимальним віком клієнта – до 35, рідше – до 50 років, оскільки робота з такими «сформованими» клієнтами вважається деякими співробітниками центрів малоефективною. Аналіз діяльності *центрів комплексної допомоги* дозволяє стверджувати, що саме цей тип центру є найбільш придатним для реалізації соціально-реабілітаційної діяльності. Мета, зміст, напрями, форми і методи роботи найбільш повно, на наш погляд,

задовольняють потреби залежної людини у професійній допомозі. Ї хоча більшість з них також створена людьми, які мали залежність, саме цей факт і дозволяє ефективно взаємодіяти таким суб'єктам діяльності з наркозалежними особами, спираючись на власний досвід. Зазначений тип центру реалізує унікальний соціально-педагогічний метод «рівний-рівному», який за своєю суттю не може бути використаний фахівцем, що не мав досвіду вживання психоактивних речовин [11, С. 182-186].

Досвід роботи з жінками, що постраждали внаслідок домашнього насильства показує, що для такої категорії нині існують так звані кризові центри, або *центри для жінок, які опинились у складних життєвих обставинах*, які так само здійснюють соціально-реабілітаційну діяльність. Мета їх діяльності полягає у реінтеграції жінок у суспільство, шляхом комплексного надання послуг підтриманого проживання, повернення їх до самостійного повноцінного життя та проведення соціальної роботи спрямованої на подолання негативних явищ. Узагальнено їх завданнями є: забезпечення безпечним тимчасовим житлом постраждалих осіб, щодо яких існує загроза життю чи здоров'ю; надання постраждалим особам за місцем безпечного тимчасового цілодобового перебування комплексної допомоги на основі їх потреб з урахуванням віку, статі, стану здоров'я та соціального становища; сприяння збереженню жіночого репродуктивного здоров'я, відновлення та розвиток материнських навичок; забезпечення захисту та надання притулку для жінок, що зазнали насильства в сім'ї та які постраждали від торгівлі людьми; сприяння здобуттю освіти, фаху, навичок самостійного життя з дитиною поза межами центру, захист їх прав та інтересів.

Центри соціально-психологічної реабілітації для ветеранів покликані здійснювати завдання реабілітації, соціальної та професійної адаптації, зайнятості ветеранів війни, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Такі центри надають безкоштовні психологічні послуги ветеранам; членам родин ветеранів, військових та загиблих; внутрішньо переміщеним особам та особам, що знаходяться в кризовому психологічному стані. На базі таких центрів також діють групи психологічної підтримки, клуби, групи взаємодопомоги; реалізуються проекти, відбуваються заходи для дітей та дорослих [4].

Також проаналізуємо досвід соціально-реабілітаційної діяльності з дітьми та молоддю в різних типах установ.

Спеціалізовані установи для неповнолітніх створені з метою соціального захисту і підтримки дітей, що потребують цього, їх реабілітації і допомоги в життєвому визначенні. Створення

спеціалізованих установ для дітей і підлітків надає реальну можливість надати їм екстрену допомогу.

Фахівці зазначених установ називають три основні етапи в роботі з дітьми: діагностична робота; власне, реабілітація, програма якої заснована на даних, отриманих після всебічної діагностики; постреабілітаційний захист дитини, реабілітація і допомога в життєвому визначенні [2, С. 138].

Існують також *соціально-реабілітаційні центри для дезадаптованих дітей*, основними напрямками діяльності яких є: профілактика бездоглядності неповнолітніх, допомога в ліквідації важкої ситуації в сім'ї; забезпечення неповнолітніх тимчасовим мешканням на повному державному забезпеченні до визначення і здійснення спільно з органами опіки і піклування оптимальних форм життєвлаштування; забезпечення доступної і своєчасної кваліфікованої соціальної, правової, психолого-медико-педагогічної допомоги дітям, що мають різноманітну дезадаптацію, на основі індивідуальних програм соціальної реабілітації, що включають професійно-трудовай, навчально-пізнавальний, соціокультурний, фізкультурно-оздоровчий і інші компоненти [2, С. 142].

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей слугують для надання комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги дітям, які залишилися поза сімейним оточенням, перебувають у складних життєвих обставинах, зазнали насильства та потребують соціально-психологічної допомоги. Такі центри проводять психолого-педагогічну корекцію з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; їх завданнями є створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; сприяють формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки; здійснюють трудову адаптацію дітей з урахуванням їх інтересів та можливостей; сприяють розвитку сімейних форм виховання дітей.

Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей і молоді з функціональними обмеженнями (інвалідністю) мають метою поліпшення або відтворення життєдіяльності, соціальної абілітації, адаптації та повернення до повноцінного життя дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю дитинства (з фізичними або розумовими вадами), які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Робота Центру спрямована на створення мережі соціальної, педагогічної, медичної і трудової реабілітації, з метою забезпечення адаптації дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю

дитинства у суспільство. Задачі існування та призначення центру: розвиток у особи з інвалідністю наявних можливостей у колективі та через колектив; підготовка особи з інвалідністю до самостійного образу життя та інтеграції їх у суспільство; навчання батьків роботі з дітьми з інвалідністю, надання їм психологічної та інформаційної допомоги.

Перспективи соціально-реабілітаційної діяльності багатою мірою залежать від соціальної і гуманітарної ситуації, що складеться в Україні найближчими роками. Однак, вже сьогодні зрозуміло, що, окрім тих соціально-реабілітаційних установ, що діють для різних соціально незахищених і вразливих категорій додадуться й нові категорії осіб, що постраждали внаслідок війни.

За даними ЮНІСЕФ, в Україні близько 1,5 мільйона неповнолітніх дітей ризикують страждати від депресії, тривоги та посттравматичного стресу під час війни. До цієї когорти додаються дорослі особи, які пережили окупацію, полон, тортури, вимушену еміграцію, викрадення тощо.

В умовах війни відбувається постійне зростання числа військовослужбовців, що зазнали психологічних травм бойового стресу. Окрему категорію вже сьогодні складають військовослужбовці з інвалідністю, в яких може виникнути дезадаптація у мирному житті та проблеми з інститутами, з якими вони взаємодіятимуть після демобілізації: родиною, друзями, владою, роботою, громадськими активістами, соціальними інститутами, волонтерами, силовими структурами, лікувальними закладами тощо.

Повертаючись у мирне життя, майже кожен військовослужбовець потребує психологічної реабілітації. Відсутність своєчасної кваліфікованої психологічної і соціальної допомоги може призвести до серйозних негативних наслідків як для самого учасника бойових дій та його рідних, так і для суспільства в цілому. Отже, допомога з відновлювального лікування і подальшої соціальної інтеграції у суспільство є одним із пріоритетних напрямків соціальної політики держави. Учасники збройних конфліктів є специфічним контингентом, який вимагає багатопрофільної реабілітації, а особи з інвалідністю з їх числа можуть бути виділені в групу особливої соціальної значимості, оскільки серед військовослужбовців, які були вперше визнані інвалідами, понад половини – особи працездатного віку.

Очевидно, що система соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні, а отже і державна політика у цій сфері, потребує удосконалення та наближення до міжнародних стандартів. Різноманітні категорії соціально-вразливих категорій дорослих осіб,

діти та підлітки, військові та вимушені переселенці мають отримати соціально-реабілітаційні послуги, щоб подолати травматичний досвід, набутий під час вторгнення агресора.

Перспективи подальших розвідок полягатимуть у розробці теоретико-методичних засад підготовки фахівців до здійснення соціально-реабілітаційної діяльності.

Література:

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-е вид. / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
2. Капська А. Й., Завацька Л. М., Грищенко С. В. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах. Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 248 с.
3. Карпенко О. Г. Теорія та практика соціальної роботи: навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. Г. Карпенко, Н. Ф. Романова. Київ : Слово, 2015. 402 с.
4. Києво-Святошинський центр соціально-психологічної реабілітації населення URL:<http://www.boyardka.cspr.info/>(дата звернення 22.09.2023)
5. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних / Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. К., 2004. 200 с.
6. Онипченко О. І., Чернуха Н. М., Сургова С. Ю. Підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з наркозалежними в реабілітаційних центрах. Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал 2023. Вип. № 13(31) 2023. С. 263–276.
7. Соціально-педагогічна робота з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів: науково-методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» / Укл. : С. Харченко, О. Рассказова, Ю. Чернецька. Х.: ХГПА, 2015. 120 с.
8. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків / Л. І. Міщик, З. Г. Білоусова; Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 2003. 106 с.
9. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика. К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с. <http://politics.ellib.org.ua/pages-12109.html>(дата звернення 10.09.2023)
10. Харківський міський центр соціально-психологічної реабілітації дітей URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/627682> (дата звернення 10.09.2023)
11. Чернецька Ю. І. Соціально-педагогічна робота з ресоціалізації наркозалежних осіб в умовах реабілітаційних центрів : теорія та технології. Х.: ФОП Панов А. М., 2015. 436 с.

References:

1. Entsyclopedia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for specialists in the social sphere] (2013). 2-e vyd. / za zah. red. I. D. Zverevoi. Kyiv, Simferopol: Universum. 536 s. [in Ukrainian].
2. Kapska, A. Y. and Zavatska, L. M. and Hryshchenko, S. V. (2011) Tekhnolohii sotsialnoi roboty v zarubizhnykh krainakh [Technologies of social work in foreign countries]. Navchalnyi posibnyk. K. : Vydavnychiy Dim «Slovo». 248 s. [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. H. (2015) Teoriia ta praktyka sotsialnoi roboty: navch. posib. dlia studentiv VNZ [Theory and practice of social work: teaching. manual for university students]/ O. H. Karpenko, N. F. Romanova. Kyiv: Slovo. 402 s. [in Ukrainian].

4. Kyievo-Sviatoshynskyi tsentr sotsialno-psykholohichnoi rehabilitatsii naseleennia [Kyiv-Sviatoshyn center of social and psychological rehabilitation of the population] URL:[http://www.boyarka.cspr.info/\(data+zvernennia+22.09.2023\)](http://www.boyarka.cspr.info/(data+zvernennia+22.09.2023)) [in Ukrainian].

5. Metodychni rekomendatsii z pytan orhanizatsii ta funktsionuvannia tsentriv resotsializatsii narkozaleznykh [Methodological recommendations on the organization and functioning of centers for resocialization of drug addicts] (2004)/ Derzhavnyi in-t problem simi ta molodi. K. 200 s. [in Ukrainian].

6. Onypchenko, O. I. and Chernukha, N. M. and Surhova, S. Iu. (2023) Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery do roboty z narkozalezhnymy v rehabilitatsiinykh tsentrakh [Training of future specialists in the social sphere to work with drug addicts in rehabilitation centers]. Zhurnal «Perspektyvy ta innovatsii nauky» (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykholohiia», Seriiia «Medytsyna»): zhurnal 2023. Vyp. № 13(31). S. 263–276. [in Ukrainian].

7. Sotsialno-pedahohichna robota z resotsializatsii narkozaleznykh v umovakh rehabilitatsiinykh tsentriv [Social-pedagogical work on the resocialization of drug addicts in the conditions of rehabilitation centers: a scientific and methodological manual for students of the specialty "Social Pedagogy"] (2015): naukovo-metodychnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Sotsialna pedahohika» / Ukl. : S. Kharchenko, O. Rasskazova, Yu. Chernetska. Kh. : KhHPA. 120 s. [in Ukrainian].

8. Sotsialno-psykholohichni ta pedahohichni problemy dezadaptatsii ditei i pidlitkiv [Socio-psychological and pedagogical problems of maladjustment of children and adolescents] (2003)/ L. I. Mishchuk, Z. H. Bilousova; Zaporiz. derzh. un-t. Zaporizhzhia. 106 s. [in Ukrainian].

9. Tiuptia, L. T. and Ivanova, I. B. (2004) Sotsialna robota: teoriia i praktyka [Social work: theory and practice]. K. : VMUROL «Ukraina». 408 s. [in Ukrainian].

10. Kharkivskyi miskyi tsentr sotsialno-psykholohichnoi rehabilitatsii ditei URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/627682> (data zvernennia 10.09.2023) [in Ukrainian].

11. Chernetska, Yu. I. (2015) Sotsialno-pedahohichna robota z resotsializatsii narkozaleznykh osib v umovakh rehabilitatsiinykh tsentriv : teoriia ta tekhnolohii [Social and pedagogical work on the resocialization of drug addicts in the conditions of rehabilitation centers: theory and technologies]. Kh.: FOP Panov A. M. 436 s. [in Ukrainian].